

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

135. évfolyam, 4. szám

2011

IRODALOM

PETER MEUSBURGER – THOMAS SCHUCH (szerk.):
Wissenschaftsatlas der Universität Heidelberg
Verlag Bibliotheca Palatina, Knittlingen, 2011. 388 p.

A heidelbergi Ruprecht-Karls-Universität, Németország legrégebbi egyeteme idén június 25-én ünnepelte alapításának 625. évfordulóját. A patinás intézmény nagyszabású ünnepségsorozattal emlékezett meg fennállásának eseménydús évszázadairól. A jubileum a látványos rendezvényeken túl arra is kitűnő lehetőséget kínált, hogy egy maradandó alkotással is tisztelegjen az évforduló előtt: ez a szándék PETER MEUSBURGERnek, az egyetem geográfus szenior-professzorának és egykori rektorhelyettesének kezdeményezésére egy nemzetközi tekintetben is egyedülálló *tudományatlaszban* öltött testet. A kötet nem pusztán térképgyűjtemény, ami az intézményi egységek térbeli elhelyezkedését ábrázolja mint térbeli tájékozódást könnyítő segédlet, hanem vérbeli geográfiai munka, mely az egyetemet és az ott folyó „tudástermelést” a maga roppant összetett földrajzi összefüggésrendszerébe beágyazva tárja az olvasó szeme elé. A kiadvány célja, hogy a tudásföldrajz és a *science studies* szemléletét követve – v.ö. LIVINGSTONE, D. N. *Putting science in its place: Geographies of scientific knowledge*, 2003, illetve MEUSBURGER, P. *The nexus of knowledge and space*, 2008 – egy konkrét intézmény példáján keresztül bemutassa, milyen földrajzi vonatkozásai vannak a tudás előállításának, az ismeretek térbeli terjedésének. Ennek megfelelően az atlasz nem valamiféle elszigetelt, „tartályszerű” képződményként értelmezi az egyetemet, amelynek múltja és jelene pozitív intézménytörténeti adatok lajstromszerű számbavétele révén teljes körűen feltárható volna, hanem a hangstúly a cselekvő embereket, anyagi és nem anyagi keretfeltételeket (a szervezeti felépítéstől a hely arculatáig, hírnevéig) magában foglaló, az egyetem intézményi határain messze túlnyúló tudományos miliőnek – v.ö. MEUSBURGER, P. *Milieu of creativity: the role of places, environments, and spatial contexts* 2009 – a feltárásán van, mely Heidelberg tudományos életének sajátos arculatát a kezdetektől fogva állandó jelleggel formálja,

miközben sokrétű visszacsatolások révén maga is folyamatosan alakul.

Mivel egy nagy múltú egyetem térbeli és időbeli helyzetének, megítélésének bemutatása csak rendkívüli mennyiségű információ alapos ismeretében járhat sikerrel, a kötet elkészültéhez 130 szerző körütekintő munkájára volt szükség. A tetemes anyagmennyiség, különösképp a diagramok, térképek, fényképek jól megszerkesztett és áttekinthető közlése bizonyára nem kis technikai kihívás elé állította a kiadvány alkotóit, akik a hasonló kérdésekben kiemelkedő jártassággal rendelkező lipcsei Leibniz-Institut für Länderkundével működtek együtt a kötet elkészítése során. A tudományatlasz így formai megoldásait tekintve a SEBASTIAN LENTZ vezette lipcsei munkacsoport 2000 és 2006 között megjelent kiemelkedő alkotása, Németország tizenkét kötetes nemzeti atlasza nyomdokain jár. Ennek megfelelően az ábrák kidolgozottsága, tartalmi alaposága, esztétikai megjelenése kifogástalan: a tudományatlasz a szó legteljesebb értelmében szép munka. 113 tematikus fejezetben járja körül azt, miként befolyásolta a változó földrajzi és történelmi közeg, valamint az egyetemmel szoros kapcsolatba került személyiségek sokasága az intézmény életét és képét bő hat évszázadon keresztül. A részletes, mégis olvasmányos és emberközelű leírások révén izgalmas és tanulságos események elevenednek meg az olvasó szeme előtt, aki tanúja lehet annak, milyen óriási jelentőséggel bírhat egy-egy (akár mégoly jelentéktelennek tűnő) történelmi esemény, egyetlen lényeglátó vagy éppenséggel szűklátókörű ember munkássága egy patinás intézmény életében. Megtudhatjuk például, milyen döntő szerepe volt az intézmény megszervezésében az ügyesen politizáló rajnai választófejedelemnek, I. RUPRECHTnek, aki az 1378-as nyugati egyházszakadásból előnyt kovácsolva könnyedén megszerezte a Vatikán támogatását egy új, „Róma-barát” egyetem alapításához, melyre aztán sikerült odacsábíta-

nia számos jeles, Rómával szimpatizáló tudóst, aki távozni kényszerült az avignoni ellenpápat támogató francia egyetemekről. A kötet fejezetei érzékletesen mutatják be a földrajzi összefüggések jelentőségét is, például hogy milyen óriási hatást gyakorolhat egy egyetem sorsára a közigazgatási határok változása. Például Európa térképének napóleoni „átszabása” során a Rajnai Palotagrófságot felosztották, a Rajna jobb partján elterülő részeit, így Heidelberget is a formálódóban lévő, hamarosan nagyhercegséggé előlépő Badenhez csatolták. Baden vezetője, a felvilágosodás eszméivel messzemenően azonosuló KÁROLY FRIGYES állama teljes kiadásainak 3%-át az egyetemen felvirágoztatására fordította, oktatási minisztere, SIGISMUND VON REITZENSTEIN pedig nem az engedelmes alattvalók, hanem a gondolkodó polgárok kinevelését tekintette az egyetemen fő céljának. Ennek következtében a 18. század végére az anyagi csőd szélére sodródott, intellektuális értelemben a perifériára szorult egyetem néhány évtized leforgása alatt a német nyelvterület vezető, és az egész földrész egyik meghatározó intézményévé nőtte ki magát. A földrajzi és történelmi összefüggések fejtegetésén túl a kötet nagy hangsúlyt fektet a személyi és intézményi kapcsolatok jelentőségének bemutatására. Hazánk szempontjából komoly figyelmet érdemlő tény, hogy az atlasz szerkesztői – PETER MEUSBURGER és PROBÁLD FERENC közös tanulmánya révén – önálló fejezetet szenteltek Magyarországot Heidelberggel fennálló történelmi kapcsolatrendszerének; hasonlóan megítélték kiemelt figyelemben csak az Egyesült Államok, Oroszország és Japán részesült. A kiadvány konkrét példák sokaságán keresztül taglalja a városban ténykedő kutatók egyéni kapcsolati hálójának, valamint az intézményi egységek kölcsönös és nemzetközi együttműködésének fontosságát a tudás előállítása és továbbadása szempontjából. Kitér azokra a helybeli, tudományterületeken átívelő – MAX WEBER hasonló kezdeményezései óta különösen komoly hagyománnyal bíró – baráti körökre, melyek nélkülözhetetlen elemét képezik a sajátos heidelbergi környezetnek. Továbbá rámutat azokra a gazdasági kapcsolatokra, melyek révén az egyetem – közvetve vagy közvetlenül – mintegy 30 000 munkahellyel és közel 700 millió eurónyi (bő 180 milliárd forintnak megfelelő) jövedelemtermelő képességgel járul hozzá a világ egyik leginnovatívabb régiójának, Baden-Württembergnek a gazdasági teljesítményéhez.

Az atlasz külön érdeme, hogy mentes az emlékkiadványok gyakori hibáitól. A szerzők, bár érezhető büszkeséggel írnak az egyetem történetének dicső korszakairól, nem hallgatják el az elmúlt 625 esztendő gyászos emlékére eseményeit sem. A saját múlttal való szembenézés példamutató képessége nyilvánul meg azokban a fejezetekben, melyekből megtudhatjuk, miként öröklődtek a doktori címek a hanyatlásnak induló 18. századi Heidelbergben apáról fiúra, mindenféle szakmai megmérettetés nélkül, és hasonló őszinteséggel mutatja be a kötet, hogyan távolította el a nemzetiszocialista rezsim származási és politikai alapon az egyetem oktatóinak harmadát, köztük a Nobel-díjas orvoskutatót, OTTO MEYERHOFOT, hogy az intézményt – annak hagyományos jelmondatával szakítva – ne „az eleven szellemnek” („Dem lebendigen Geist”), hanem „a német szellemnek” („Dem deutschen Geist”) ajánlja. Az egyenes beszéd, a történelem vargabetűinek őszinte ismertetése szorosan összekapcsolódik a munka másik nagy erényével, a csak a mára tekintő szemlélet tudatos mellőzésével. A szerzők nem szándékoznak valamiféle diadalmos fejlődéstörténetet felvázolni, mely az intézmény alapításától egyenesen és szükségszerűen mutatna a jelenkor látványos eredményei és a még dicsőbbnek vizionált jövő felé. Ugyanakkor külön felhívják a figyelmet arra, hogy bár nem áll szándékukban célzatos értelmezési keretbe foglalni a feldolgozott információkat, munkájuk minden részlete – a szövegtől a tematikus térképekig – óhatatlanul is mesterségesen alkotott, a kötet pedig ebből fakadóan nem „a valóság objektív lenyomata”, hanem szubjektív termék, éppen ezért az olvasókat a leírtak folyamatos kritikai átgondolására, a múlt és jelen értelmezési folyamatában való aktív részvételre biztatják.

A Heidelbergi Tudományatlasz kétségkívül műfajteremtő alkotás, amely a maga nemében egyedülálló módon tárja fel a földrajzi szemlélet fontosságát a „tudástermelés” folyamatának megragadásában és értelmezésében. Értékét nemcsak a megmórgatott tudás roppant nagysága, a precíz és esztétikus megjelenítés képezi, hanem szerzőinek sajátos, az őszinte megismerés szándékát a tudatos (ön)reflexióval egyesítő szemléletmódja is. A munka méltó emléket állít a patinás intézménynek, minden bizonnyal tovább terjesztve annak jó hírét Közép-Európa-szerte, az októberben megjelenő angol kiadás révén pedig világszerte. A kötet sokrétűségénél fogva

érdekes és megfontolandó tanulságokban bővelkedő olvasható lehet kutatóknak és hallgatóknak éppúgy, mint a múlt tapasztalataiból meríteni szándékozó döntéshozók, illetve bármely,

a történelem, a földrajz, vagy a tudományos világ „működése” iránt érdeklődő olvasó számára.

GYURIS FERENC

BORSOS BALÁZS – MAGYAR ZOLTÁN:
A magyar népi kultúra régiói I–II.
Mérték Kiadó, 2011. 406+424 p.

Már régóta adóssága a magyar néprajznak, hogy az elmúlt közel 200 év etnográfiai kutatásait és a nagy atlaszmunkálatok eredményeit jól használható néprajzi kistájakra – vagy ha úgy tetszik, kulturális makro- és mikrorégiókra – lebontva kézikönyv formájában közzétegye. Erre vállalkozott az MTA Néprajztudományi Kutatóintézetének két munkatársa. A magyar paraszti kultúra táji tagolódásának első részletes, VISKI KÁROLY 1933-as terminológiai alapjait is továbbgondoló, nagy tudománytörténeti hatású feldolgozása *A magyar nép táji-történeti tagolódása* címmel 1975-ben jelent meg KÓSA LÁSZLÓ és FILEP ANTAL tollából, majd KÓSA ezt fejlesztette tovább a paraszti polgárosodás és a magyar népi kultúra táji megosztásáról írt, 1990-ben Debrecenben kiadott kötetében. Ezek a művek, valamint az egyes tájakról készült monográfiák, az Akadémia által kiadott Magyar Néprajz kötetei és a Magyar Néprajzi Atlasz megfelelő forrásanyagot kínáltak ahhoz, hogy elkészülhessen ez a kézikönyv, amely egyfajta olvasmányos összefoglaló, szintézisnek is tekinthető. A két szerző közötti területi munkamegosztás úgy érvényesült, hogy az első kötetben a néprajzi nagytájak közül a Dunántúlt, a Kisalföldet és az Alföldet BORSOS BALÁZS, a néprajzi kartográfia kutatója, az ökológiai antropológia tudományterületének egyik magyarországi bevezetője, a második kötetben a Felföldet, Erdélyt és Moldvát MAGYAR ZOLTÁN, a történeti mondák, a mesemondó egyéniségek, a magyar néphit és szentkultusz kutatója írta meg. Az egyes kisorégiók leírásának felépítése azonos: a terület határainak, természeti adottságainak jellemzését követően a fontosabb történeti adatok, az etnikai és felekezeti viszonyok, a nyelvjárás, majd a gazdálkodás, az építkezés, a viselet, a népművészet és néptánc, valamint a szövegfolklor hagyományainak bemutatása következik. De még azonos felépítés esetén sem egyszerű feladat két szerző esetében egy ilyen nagy ívű munkát egyveretűvé tenni; eltérő képzettségük, kutatási és érdeklődési körük érezhető a kötetek összeve-

tésekor. Míg BORSOS érzékenyebb a természeti környezet adottságai, valamint a gazdálkodás és a tárgyi néprajz jelenségei iránt, addig MAGYAR fokozottabban figyel az adott térség szellemi néprajzának bemutatására. Két külön kötetbe rendezve ez azonban kevésbé feltűnő és zavaró. Az egyenetlenség sok esetben betudható az egyes néprajzi tájak eltérő „megkutatottsági” fokának és bizonyos kulturális elemek kevésbé karakteres jelenlétének.

A népi kultúra tagolódásának és tagolásának elméleti és módszertani bemutatását az első kötet elején BORSOS BALÁZS végezte el. Ebben a bevezetőben a területi egységek definiálásakor elkülöníti az *émikus* (belső, tehát a közösség mi-tudatán alapuló) és az *étikus* (külső – pl. kutatói szempontú) meghatározásokat. Definiálja továbbá a néprajzi, illetve etnikai csoport, a nagytáj–kistáj, az etnokulturális csoport és kulturális régió fogalmait és használati kereteit. A kultúra területi tagolását földrajzi, történeti (eltérő etnikai eredet, rendies különállás, politikai határok, közigazgatás, egyházi igazgatás), nyelvjárási és kulturális jegyek alapján látja elvégezhetőnek. A fentiek alapján a szerző saját szerkesztésű térképei segítségével röviden bemutatja az öt kulturális nagyrégiót (Nyugati: Dunántúl–Kisalföld–Szlávia; Északi: Felföld; Középső: Alföld; Átmeneti: Északkelet-Alföld vagy Felső-Tiszavidék; Keleti: Erdély és Moldva), a 18 középrégiót és a 102+28 kis-, illetve mikrorégiót. Utóbbiak természetesen nem feltétlenül egyeznek a népi térképléletről tagolásával, döntően a 19–20. század fordulójára körüli legváltozatosabb kulturális tagoltságot rögzítik. A Magyar Néprajzi Atlasz adatállománya klaszteranalízissel történt feldolgozásának legfontosabb eredménye a nagytájak vonatkozásában az, hogy Moldva kulturálisan – a politikai, nyelvi és szubjektív elkülönülés ellenére – nem válik el Erdélytől olyan karakteresen, hogy az önálló néprajzi nagytájként történő szerepeltetését indokolná. Ugyanakkor az Alföldön kirajzolódik egy nagyon markáns kul-